

e-ISSN: 2148-0494

derglabant (AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi), *Güz 2017, Cilt:5, Sayı:10, 5:177-188*

Gönderim Tarihi: 27.11.2017

Kabul Tarihi: 22.12.2017

EMEVİ YÖNETİMİNE GENEL BİR BAKIŞ*

Yusuf el-İŞ**

Çeviren: Ömer ARAS***

Öz

Tercümesini yaptığımız metin Yusuf el-İş'in (ö. 1967) "ed-Devletü'l-Ümeviyye" adlı Emevi siyasi tarihine yazdığı eserin "Emevi Yönetimine Genel Bir Bakış" adlı bölümüdür. Yazar, eserinde Hz. Osman döneminin sonlarından başlayarak Emevi devletinin yıkılışına kadarki olayları çok fazla detaya inmeden fakat fark edilmeyen noktaları yakalamaya çalışan bir üslupla ele almıştır. Örneğin her Emevi halifesinin siyasi icraatlarını, o halifenin karakteri üzerindeki psikolojik analizleri üzerinden temellendirmeye çalışmaktadır. Bu bölümde ise müellif tarih kitaplarında çok sık rastlamadığımız bir bakış açısıyla Emevi devletine hâkim olan genel eğilimleri göstermeye çalışmaktadır. Ayrıca ilgili tarihlerdeki halk üzerinde "nesiller arasındaki değişim" üzerinden sosyolojik temelli siyasi okumalar yapmakta ve siyasi olayların derinlerdeki sebeplerini ortaya koymaya çalışmaktadır. Felsefi bir bakış açısıyla Emevi tarihine genel, kapsayıcı ve sebepler ortaya koyan bir bakış açısı sunmaktadır. **Anahtar Kelimeler:** Emeviler, Emevi Toplumu, Asabiye, Şamlılar, Emevi Yönetim Anlayışı.

AN OVERVIEW OF UmayyAD MANAGEMENT

Abstract

The text we translate is the section entitled "An Overview of Umayyad Management" written by Yusuf al-İş in the Umayyad political history of "ed-Devletü'l-Ümeviyye ve'l-ahdasu elleti sebekatha ve meheddet leha ibtidaen fitneti Osman". The author, starting with the end of the Caliph Othman period till the collapse of the Umayyad state, but with a style that seeks to capture unrecognized points without going into details. For example, each Umayyad caliphate's political activities, based on the psychological analysis of the character of the caliphate. In this section, the author tries to show the general tendencies dominating the Umayyad state from a point of view that we have not encountered very often in the history books. He also makes sociologically based political readings on "the change between generations" on the people in the relevant histories and tries to reveal the deeply rooted causes of political events. It presents a perspective that reveals general, inclusive, and causal aspects of Umayyad history from a philosophical point of view.

Keywords: Umayyads, Umayyad Community, Asabiyya, Shamiyyun, Umayyad Management Approach.

* Bu Makale Yusuf el-İş'in (ö. 1967) "ed-Devletü'l-Ümeviyye ve'l-Ahdasu elleti Sebekatha ve Meheddet leha İbtidaen Fitneti Osmân" adlı eserinin, "Emevi Yönetimine Genel Bir Bakış" adlı kısmının çevirisidir. Yazarın metin içinde ve metin altında gösterdiği kaynak isimleri, cilt ve sayfa numaraları aynen aktarılmıştır. Çeviri izni ile ilgili hukuki sorumluluklar çevirene aittir.

** Prof. Dr., Şam Üniversitesi, Vefatı 1967.

*** Arş. Gör., AİBÜ İlahiyat Fakültesi, İslâm Tarihi ve Sanatları Bölümü, omeraras@ibu.edu.tr

ORCID ID 0000-0003-3404-7862

Beni Ümeyye hakkındaki çalışmamızı sona erdirmeden önce Emevî yönetimine genel ve icmalı bir bakış atmak istiyoruz. Bununla daha önce anlatmış olduklarımızın özetini kastetmiyoruz. Amacımız tikel ve detaylı örneklendirmelerden uzak durarak Emevî yönetiminin bütün ayırt edici ve genel özelliklerini ortaya koymaktır. Bu yüzden bu değerlendirmenin ilgili dönemde gerçekleşmiş olaylar hakkında bir detaylandırma ile sınırlı olmayıp, Emevî Devleti hakkında bize genel, kapsayıcı bir fikir vermesini amaçlamaktayız.

Yapmak istediğimiz bu genel değerlendirme Emevî asrının genel gelişimini kavramak, var olan çekişmeleri analiz etmek, onların artı ve eksi yönlerini ortaya koyabilmek, iyilik ve kötülüklerini göstermek konusunda yardımcı olacaktır. Tüm bunlar bize dönemin olayları hakkında genel çizgiler ve net resimler sunmaktadır. Böylece bu asrın genel manzarası açığa çıkmış ve Emevî yönetiminin genel seyri temel yönelimleriyle ortaya konulmuş olacaktır.

Dediğimiz gibi bakış açımız detaylı değil genel olacaktır. Bu, özel bir zaman dilimi hariç Emevî Devletinin hüküm sürdüğü bütün asırları kapsayacaktır. Kastettiğimiz bu özel devre Ömer b. Abdülaziz'in Emevî yönetimini devraldığı yıllardır. Bu dönem Emevîlerin genel yönetim tarzına aykırı istikamettedir ve devletin sabit politikasının köklü bir ıslaha tabi tutulduğu dönemdir. İşte bu yüzden bir Emevî hareket tarzı değil Raşid halifeler dönemine ait (Raşidi) bir yönelimdi. Bildiğimiz gibi bu ikisi arasındaki fark oldukça büyüktür.

Bu genel ve kapsayıcı değerlendirmemizi sınırlandırabilmek için en iyi yöntemin aşağıdaki maddeleri açıklığa kavuşturmak olacağını düşünüyoruz:

1. Emevîlerin izledikleri yönetim şekli ve bunun dayandığı güç merkezleri
2. Mali siyasetleri
3. Irka dayalı asabiyeleri ve halk tabakalarına bakışları
4. Dini asabiyeleri ve dini şearin uygulanması konusundaki tutumları
5. Medenileşme, ilim ve ziraat konusundaki çalışmaları
6. Kendilerine dönük düşmanlıklar
7. Temel yönetim uygulamalarındaki ilk zayıflıkların doğuşu
8. Beni Ümeyye'nin İslam ve Arap tarihindeki yeri.

Öncelikle bir tespit yaparak başlamak istiyoruz: "İnsanlardaki yaşamı devam ettirme tutkusu devlet kurumunda da kendini göstermektedir." Dolayısıyla Emevî yönetiminin de bekası için çaba göstermesi, bunun için çalışması ve tüm gücünü bu yolda sarf etmesi gerekiyordu.

O zaman hâkimiyetlerinin devamı için uyguladıkları programı ve bunu yaparken takip ettikleri yolu tespit etmek gerekmektedir.

Şimdiye kadar kimse, Emevîlerin hâkimiyetlerini devam ettirmek konusundaki hareket tarzlarını açıklamamıştır. Belki de bu konuda açık bir programları yoktu ancak biz bunu onların tarihlerinden çıkartabiliyoruz. Bu hareket

tarzını onların tarihlerinden süzebilir; duygudaşlık(empati) yaparak bunu anlayabiliriz.

Geçen gün ve olaylar onlara aşağıda gelen şeyleri öğretmişti:

1. Hulefa-i Raşidin'den Ömer, Osman ve Ali (r.a.) öldürülmüşlerdir.
2. Hz. Osman'ın öldürülmesi, halkın hakkını kendi eliyle almaya güç yetirebilmesi ve halifeyi sorguya çekebileceği fikrine dayanan planlı, belli bir amaca yönelik planlı bir komploydu.
3. Ali (r.a.) başarılı olamadı çünkü etrafındaki kişiler görüşleriyle ona karışıyorlar ve bu konuda ona üstün gelebiliyorlardı.
4. (En önemlisi) Karar sürecinde fikir beyan edip bu sürece katılmak sahabe için güzel bir şey idiyse de savaşçı bedevi Araplar için bu imkân güzel bir şey değildir.

Bütün bunlardan sonra Emevî yönetiminin, son iki Raşid halifenin başına gelenlerin kendi başına gelmesine izin vermesi düşünülemezdi. O zaman Emevî devleti savaşçı bedevi Arap kesimlerini kontrol altında tutacak, halifelerin öldürülmesini önleyecek, fitneleri uzak tutacak bir yönetim tarzı tutmaya mecburdu.

Emevîler bu problem alanlarına uygun bir yönetim tarzını bulmak için çok uzaklara gitmediler çünkü Bizans bu iş için uygun bir örnekti. Nitekim Muaviye; Hz. Ali ile savaşa girmeden önce, kendisini, Şam'ın tek hâkimi, verdiği hükmün üzerine söz söylenmeyen, etrafında kulak verdikleri hariç kimsenin fikrinin onunkinin yanında önemli olmadığı bir konuma yükseltmişti. Halife olunca bu sıkı tutumunu daha da artırdı, nihai noktaya varacak bir katılığa taşıdı.

Muaviye'nin devletin bekasını sağlamak üzere zihninde tasarladığı yönetim biçimi genel bir şûranın değil tek bir kişinin hâkimiyetiydi. Ona göre şûranın başka bir anlamı vardı. Bu, devlet adamlarından ve kâtiplerden yönetim işlerine nüfuz edebilen, kavrayabilenlerden oluşan bir topluluktu.

Yönetimin bekası için ayrıca hali hazırdaki halife vefat etmeden önce bir sonraki halifenin bilinmesi de gerekiyordu. Bu, Müslümanlar arasında doğabilecek anlaşmazlıkların önüne geçmek için gerekliydi ve halife hayattayken belirli bir kişiye veliaht olarak biat etmekle tamamlanırdı.

Emevî Devleti, bekasını sağlamak isteğinden dolayı saltanata dayanan bir yönetim sistemini benimsemeye mecburdu.

Bunun devamında hazinenin devlet yararına harcanması geliyordu. Dolayısıyla devletin çıkarları üzerinde hiçbir şey yoktur ve bütün gelirler onun bekası için harcanır. Mal, yönetim araçlarından sadece biridir. Yönetimin mal toplama ve harcama konusundaki tutumu İslamiydi ancak açık ve belirli bir doğruya tabî değildi. Bu ancak Ömer b. Abdülaziz döneminde değişmiştir. Mal, hassas Emevî Devletinin sinir uçlarından biriydi. Emevîler kişilerin gönlünü kazanmak için maddiyatı çokça kullanmışlardır. Muhakkak savaşçı mücahitlerin hakkının verilmesi gerekiyordu ve onlar bunu ödüyorlardı. Ancak bu ödemelerden arta kalan halifenin yetkisindeydi. Az veya çok vermek onun elindeydi ve bu konuda "maaşlar eşit değildir" prensibini

benimsemişlerdi. Bu esas Hz. Ömer'in uyguladığı İslam'a girişteki öncelik ve hizmete dayalı sisteme de aykırıydı. Burada Emevî hilafetinin önemsedığı şey devlete hizmet, onu savunmak ve ona itaat etmektir. Böylece devlete hizmette fedakârlık İslam'a hizmetle eşit sayılmış oluyordu. Emevî geleneğindeki devlet ise İslam'ı temsil ediyordu ve onun gölgesi altındaydı.

Emevî Devletindeki devamlılık arzusu, üzerine dayanacakları ve yönetimi elde tutacakları bir asabiye duygusunun varlığını gerektiriyordu. Bu, Şamlı olmak asabiyesiydi. Emevî Devleti Şamlılar sayesinde ayakta duruyordu. Şamlılar Hz. Ali ve Hz. Hüseyin'e karşı mücadelelerinde Emevîlerin yanında yer almışlardı. Bekaları için devamlı surette onları yanında tutması ve savaşlarda onları ön safa koymaları gerekmektedir. Bu da devletin onlara özel bir ihtimam göstermesini mecbur kılıyordu. Daha sonra sırasıyla, buldukları isnat zincirlerine, çıkarların yoğunlaştığı alanlara ve soy zincirindeki konuma göre oluşan Beni Ümeyye asabiyesi geliyordu. Bu sıralamayı aşağıdaki şekilde yapabiliriz:

En üst kademedeki yönetici olan halife ve Beni Ümeyye mensubu taraftarları gelmektedir ki bunlar kimsenin yükselemeyeceği bir seviyededirler. Onların elde ettiğine kimsenin ulaşabilmesi mümkün değildir. Daha sonra bahsettiğimiz Şamlı Araplar gelmektedir. Bunların hakları diğer Arapların asla yükselemeyeceği bir derecededir. Ganimetlerdeki payı ise diğer Arapların aldığından daha büyüktür.

Şamlı Araplardan sonra diğer bölgelere mensup Araplar gelmektedir. Arap olmayanlar ve mevalinin ise hangi konumda olursa olsunlar Araplara denk olmaları söz konusu değildir. Bu asabiyeci bakış açısını Emevî tarihinin bütününde görmek mümkündür. Evet, onlar mevaliyi devletin divanlarında, özellikle haraç divanlarında görevlendiriyorlardı ancak yönetici değil memur olarak isimlendiriyorlardı. Yargıda da onları görevlendirdiler ancak bu çok az sayıda kişi için geçerlidir. Sıralamanın en sonunda ise Müslüman olmayan tebaa yer almaktadır.

Beni Ümeyyelilerin nazarındaki bu sıralama, zımmi, Mevla, Şamlı olmayan Arap, Şamlı Arap ve Beni Ümeyye soyundan gelenler şeklindedir ve emareleri belirgin bir şekilde Emevî yönetiminde görülmektedir. Bu emareler içerisinde açıkça kendini devam ettirme isteğini görebilmeliyiz. Beni Ümeyye yönetimi özelde Hz. Osman devrinden beri birbirine kenetlenmiş ve destek olan Ümeyye ailesine dayanmaktadır. Araplardan Şamlılara, özellikle de Emevî tahtının koruyucuları Beni Kelb kabilesine dayanıyorlardı. Genel olarak ise Arap hâkimiyeti üzerine kurulmuşlardı. Mevali, Beni Ümeyye'yi ve Arapları sevmiyordu, onlar da mevaliyeye güvenmiyorlardı.

Herhalde Emevîlerdeki Arapçı eğilim, salt bir Emevî tutumu değil; Raşid halifelerden bu yana devam edegelen bir yönelimdir. Mesela Hz. Ömer Arap olmayanla Arap olana aynı gözle bakmıyordu. Ona göre İslam'ın dayanağı ilk planda Araplardır. Geç kalmış olsalar da bütün Araplar Müslüman olmalıdır ve Beni

Tağlib'den olduğu gibi Arap Hristiyanlardan cizye alınmazdı. Onlardan, çocuklarını vaftiz etmemek (Hristiyanlaştırmamak) şartıyla iki kat zekât alınmaktaydı.¹

Emevîler bu yola Arapları Arap olmayanların önüne geçiren bir ön kabulde koyuldular. Bu, onlara duydukları asabiyeden dolayı değil; karşılıklı dayanışmaları, Arap dini haline gelen İslam'a onların(Arapların) duymuş oldukları sempatiden dolayıydı.

Emevîlerin Arapları önceleyen asabiyelerinin bir başka sebebi daha vardır. Bu da onlara dönük eğilimleriyle güçlerini yanlarına alıp desteklerine dayanmış olmalarıdır. Araplar savaşlarda ordunun en önündeydiler. Komutanlıklar onların elindeydi ve savaşçı devlet yapısı onlara dayandırılıyordu. Diğerleri ise fer'i unsurlar olup toprakla ya da zanaatla uğraşıyorlardı ve onların asabiyesinden çok fazla bir şey beklenemezdi.

Araplarla dayanışmayı, devletin dilinin Arapça olarak belirlenmesi ve Araplaşmanın tam anlamıyla sağlanması izledi. Arapça; divanların, sikkelerin, ilmin ve genel olarak bütün devlet mekanizmasının diliydi. Her şeyin dilinin Araplaştırılarak "Tarib" hareketinin Emevîler devrinde tamamlandığını daha önce görmüştük.

Her ne kadar Arap dayanışması devlette etkin olsa da İslam her zaman yönetimde hâkim güç olmuştur. Temelde Emevî yönetimi, delil olarak kullanmış olduğu Kur'an ayetlerinin biri üzerine dayandırılmıştır. Bu ayet onlara nefsi müdafaa hakkı tanıyarak istediklerini elde etme imkânı veriyordu. Bu da "Kim haksız yere öldürülürse, biz onun velisine yetki vermişizdir. Ancak o da (kısas yoluyla) öldürmede meşru ölçüleri aşmasın" ayetidir.(İsra 33). Bazılarının bu yöndeki söylemlerine rağmen hiçbir durum onların İslam'dan uzaklaştığını söylemeye izin vermez. Şurası bir gerçek ki Emevî yönetiminin esası İslam'dır ve İslam dışı bir şey olması mümkün değildir. Muaviye'nin etrafında Hz. Ali ile savaş için toplananlar Hz. Osman'ın intikamını almak ve hilafeti asıl sahiplerine iade etmek fikri ile bir araya gelmişlerdi.

Gerçekte İslam dini Emevî yönetimi için bir mihenk taşıydı. Onlardan hiç kimse zındıklık ve küfür ile şöhret bulmamıştı. Aksine bidatler, zındıklık ve küfür onlar döneminde baskı altına alınıp takibe uğramıştır. Evet, bazı günahları işledikleri doğrudur ancak bu Allah'ın ayetlerini inkârdan değil, dini lakaytlıklarından kaynaklanıyordu. İçki içmekle suçlanan üç halife I. Yezid, II. Yezid ve Velid b. Yezid'in şarap içmeleri ise -ki eğer hepsi için bu rivayetler doğruysa- Kur'an'ı inkâr etmelerinden dolayı değil; zevklere dalmış olduklarından dolayıydı.

Bununla birlikte şurası bir gerçek ki düşmanları için bu büyük bir fırsattı. Onları küfür ve zındıklıkla suçlamaya yeltendiler. Olan şeylere asılsız eklemeler yaptılar.

¹ Ebu Yusuf, *el-Harac*, Matbaatü's-selefiyye, 1302, s. 120-122.

İslam, doğuşundan itibaren Emevî yönetimine rengini veren ana öğeydi. Bununla birlikte Emevîler, tek kişinin otoritesi anlayışının etkisiyle, İslam'ın yönetime dair hükümlerini Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'in anladıkları gibi anlamakta zorlandılar. Bu, yönetime Raşid halifelerin baktığı gibi bakmamalarından dolayıldı. Onlara göre yönetim tek kişinin otoritesidir ve halife Allah'ın yeryüzündeki gölgesidir (Zillullah fi'l alem). Halife ve valileri üzerinde hiçbir denetim söz konusu olamazdı. Halkın, yapılan işlerde ona görüş bildirmesi ve icraatlarında ona muhalefet etmesi düşünülemezdi. Emevî hükümdarı dinin ana dayanaklarını ayakta tutmakta, dinin emirlerini sıkı biçimde uygulamakta, İslam'a göre hareket etmekte ve bu konuda kendini hesaba çekmektedir. Ancak yönetim konusunda İslam'a aykırı davranırsa Allah'ın dışında kimse onu hesaba çekemez. Halife ve ailesinin yaptıklarının halk tarafından denetlenmesinin önüne geçilmelidir ki Hz. Osman fitnesinin tekrar etmesine engel olunsun. Halifeye karşı olanlar ve yaptığı işlerde onu hesaba çekenler ise ona isyan edenlerdir. Onlarla savaşmak ve öldürmek helaldir. İşte bu onların görüşüdür.

Bu şekilde Emevî Devleti ile birlikte yönetim, dini temelli olmaktan, dine dayalı dünyeviliğe evrilmiştir. Emevîler müminlerin yöneticileri, halife ve sultanlarıydılar ancak Şia'nın kabul ettiği imamlar gibi değildiler. Onlar namazlarda imamlık yapıyorlardı ancak içtihat ehli ve dini konularda hüküm verebilen kişiler asla değillerdi. O zaman hilafet ile içtihat ve fetva vermek arasındaki bağ zayıflamış oluyordu. Halife imamdan ziyade melik sıfatını hak ediyordu.

Her halükarda Emevîlerin Şia (Ali taraftarları), din âlimleri ve özellikle Haricilere karşı duruşu olumsuzdu. Onların dine karşı kendilerine has bir bakış açıları vardı ancak bu otoritenin aleyhine hiçbir şeyi kabul etmeyen bir bakış açısıydı. Selefin mezhebine aykırı belirli bir mezhebi benimsemediler; aksine fıkıh ve akide alanında bu mezhebi kuvvetlendirdiler. Onların ayrıldığı nokta dünyevi yönetim meselesiydi. Şunu söyleyebiliriz: Emevîlerin, yönetim tarzlarıyla bütünleşen İslami bir mezhebi vardır. Ancak şunu söyleyemeyiz: Emevîlerin fıkıh, muamelat, dinin genel dayanakları ve akide konusunda selefin dışında bir mezhepleri vardır.

Emevîlerin mezhebi tek bir hükümdarın mezhebiyle çelişir o da Ömer b. Abdülaziz'dir. Onun mezhebi Raşid halifelerin yoludur. Yani halife aynı zamanda dinin de imamıdır. Tıpkı Ömer b. Abdülaziz'de olduğu gibi.

Sözün özü biri hariç Emevîler, hükümdarın yaptığı işlerden dolayı halk önünde sorgulanamayacağını düşünüyorlardı. Halkın herhangi bir iş konusunda onu sorgulamaya hakkı yoktu. Bu görüşün devamında Emevîlerin "irca" mezhebini benimsemeleri de mümkündür. Bu, fiillerinden dolayı insanlar hakkında hüküm vermeyen bir mezheptir. Aksine hükmü Allah'a bırakır. Allah hesaba çekilmek için ona irca edilen insanların fiilleri hakkında hüküm verecektir. Allah'ın insanlardan istediği şey imandır. Kim Müslüman olduğunu ilan ederse o Müslüman kabul edilir. Bu Ca'd b. Dirhem'in mezhebidir. Muhakkak Mervan el-Hımar bu mezhebi benimsemiş en son halifeydi ancak şu farkla ki o, bu mezhebi toplumuyla birlikte

benimsemiş ve bununla ayıplanan yegâne kişiydi. Esasında problem Emevîler'in insanların hepsine kendi kötülükleri karşısında susmalarını, çünkü Allah'ın bu konuda kendileri hakkında hüküm vereceğini emretmeleri değildi. Bilakis onların emrettiği şey halkın halifeyi ve valilerini kesinlikle hesaba çekemeyeceğiydi. Emevîler halifeye aşkın bir bakış açısıyla bakıyordular. Abdülmelik b. Mervan'ın dediği gibi o Allah'ın yeryüzündeki gölgesiydi. Hiçbir kişinin onu tenkit etmesi haddine değildir. Bu bütün zorba meliklerin anlayışdır ve Emevîler de bu hataya düşmüşlerdir.

Emevî olmayanlara gelince, Beni Ümeyye bunların kötülükleri karşısında susma prensibini asla uygulamadı ve irca fikrini onlar için kabul etmedi. Bu gurubun dinin emirlerini noksansız yerine getirmesi gerekiyordu. Dini emirler Emeviler devrinde hakkıyla uygulanıyor; halkın bidat ve zındıklığa düşmesi asla kabul edilmiyordu. Onlar Kaderiye gibi selefi olmayan mezheplerle de mücadele etmişlerdir.

Din âlimleri karşısındaki konumları da bu şekilde açıktır. Onları takdir edip cesaretlendiriyorlardı ancak bakışlarını kendilerine kadar uzatmamaları kaydıyla.

Bundan başka onlar İslam'ın en uzak bölgelere kadar yayılması için çalışıyorlardı. En etkili biçimde cihat faaliyetleri yürütüyorlar, her yere heyetler gönderiyorlardı. Ayrıca Emevî gençleri fatih orduların en ön saflarında savaşıyordu. Şüphesiz burada kahramanlık, dindarlık ve maslahatın üçünün birden izlerini görebiliriz. Cihat, insanları hilafet üzerinde düşünmek ve bozgunculuk çıkarmaktan uzak tutuyordu. Bu, failini hem dünya hem de ahirette ödüllendiren, şerefli, niyetleri diri tutan ve kahramanlığı teşvik eden bir işti. Her ne kadar bir takım ganimetler elde edilse de buradaki asıl gaye ganimet değildir. Örneğin Rum cephesi cesaret ve kahramanlıkların sergilendiği er meydanı gibiydi. Buradan çokca ganimet elde edilmiyordu aksine hazine bundan zarar görüyordu. Çünkü saldırıların hepsinden olumlu sonuç alınmıyor hatta birçoğu başarısızlıkla sonuçlanıyordu. Özellikle bu cephedeki saldırıların nihai hedefi olan İstanbul seferleri böyleydi.

Emevîler Müslümanlıklarıyla büyük gurur duyuyor ve İslam bayrağını her yerde dalgalandırmak istiyorlardı. Bu ister siyaset, ister din adına isterse fayda sağlamak için olsun, böyleydi. Her ne olursa olsun İslamla gurur duyuyorlardı.

Emevîler, devletlerinin dünyadaki en büyük devlet olmasını istiyorlar ve bu konuda herhangi birinin kendilerini geçmesini istemiyorlardı. Her yeri yönetmek ve büyük bir imparatorluk kurmak peşindeydiler.

Şimdi Emevî siyasetini iki ana akım olarak bir araya getirecek olursak -ki bunlar: İslam ve Araplıktır- ulaşacağımız şey bu devletin bir Arap İslam devleti oluşudur. Araplık ve İslam kaynaşması onlarda gerçekleşmiş bulunuyordu. Onların bakış açısında İslam, hükümleri tatbik edilen bir şeriat, şeair ve akideydi. Araplık ise kan ve dildir. Her birisi onların yanında birleşiyor ve bir kalıpta toplanıyordu. Bu da Arap İslam devleti çerçevesiydi.

Emevîler devletlerini, ilişkilerini, asabiye ve yönelimlerini gerçekçi ve sağlam bir esas üzerine kuruyorlardı: Devamlılık ve beka isteği. Bu istek her neye gereksinim duyuyorsa o Emevilere has bir şey haline gelmişti ve ona muarız olanlar ortadan kaldırılıyordu. Bu şekilde Emevî politikası yapısı itibariyle pratik, gerçekçi ve sağlamdı.

Ayrıca, eğer gerçekten Emevîler hayatta kalmak konusundaki planlarını sonuna kadar uygulayarak otoritelerini devam ettirmek konusunda hırslıysalar bu sadece onların menfaatleri için değildi. Bu durumda onların İslam'a ve Araplığa ve medeniyete olan katkıları da göz önüne alınmalıdır. Kendi çıkarları için çabalıyorlardı ancak onlar sanatı, edebiyatı ve ilmi seven kurucu ve inşa edici bir karakter sahibiydiler. Bu özellik onlar için övünülecek bir şeydir. Emeviler, Arap tarihinin İslam'dan önceki Yemen ve Şam'dan aktardıklarında olduğu gibi hadarî Arapların doğasını temsil ediyordu. Bunu ayrıca İslam tarihinin devlet ricali konusunda anlattıklarında da bulabiliriz. Örneğin Beni Hemdan, Endülüs Emevîleri, Endülüsteki küçük devletlerde olduğu gibi medenileşme, bayındırlaşma, sanat, şiir ve edebiyata düşkünlük; ilim ehlini himaye ve onu cesaretlendirme geleneği gibi özellikleri Emevilerde de bulabiliriz.

Emevî devrindeki sanat ve mimariyi inceleyen tarihcinin şüphe götürmeyecek biçimde açık şekilde ispat ettiği, onların kısa sürede asırlarca kimsenin ulaşamayacağı bir biçimde sanatsal zevk anlayışına ulaştıklarıdır. Buna rağmen Emevîlerin bu konudaki hakkı zaman içerisinde küçümsenmiştir. İşte karşımızda Hz. Osman zamanında "Kasrül-hadra"yı inşa eden Muaviye! Bu, Ebu Zer'i aşağıdaki iki töhmetten biriyle suçlamaya sevk eden saraydır: Bunu kendi malından yapmış olsa israftır, eğer kendi malı değilse hıyanettir². Bunlar Kusayr Amra gibi çöl saraylarıdır. İnşa tarzları, hamamları, duvarlarıyla Emevîlerin medeniyet şehrine geniş ve uzun bir kapıdan girdiklerinin şahididirler. İşte Şam'daki Emevî camisinin göstermiş olduğu misli bulunmaz sanatsal mucizeler ne kadar mükemmeldir!

Edebiyat konusunda Emevî tarihi anlatmaya gerek bırakmayacak ölçüde meşhurdur. İlme verdikleri destek Muaviye'nin hilafetinin ilk günlerinden itibaren görülür; hikmet yani kütüphane ve araştırma merkezi olarak bir yapı bu dönemde inşa edilmiştir. Mervaniler bu merkezi desteklemeye devam ettiler. Hatta seferlerde ve savaşlarda bile burayla ilgileniyor ve önem veriyorlardı. Muaviye ise küçük çocuklara Kur'an öğreten ilkokullar açan kişidir.³ Rasathaneler, hassas aletler ve ilmi tecrübe gerektirdiğinden bilimsel alanda geniş bir nüfuzu göstermektedir. Matematiksel bilimlerin devrinde iyi bir seviyedeydi. Örneğin Maserceveyh Arapçaya tercüme yapıyordu. İbn Fazlullah el-Ömerî'ye göre o yaptığı bu nakillerde hayranlık verecek bir seviyededir. Bu konuda şöyle demektedir: "Bu konuda kaya gibi güçlü ve sağlamdı. Kesin olarak anlamadığı ve hakkıyla anlamlandıramadığı ibareyi tercüme etmezdi. Diğer dilde ele aldığı kelimeyi

² Belazüri, *Ensabü'l-Eşraf*, V, s. 53.

³ Şibli, *Mehasinü'l-vesail*, Fotokopi Nüshası, Şam İlmi Kongresi, V, 65.

kesinleşmiş anlamına ulaşmadan, tam karşılığını bulmadan kullanmayı uygun bulmazdı. Bu şekilde oldukça zarif ibareler kullanan biriydi.

Bu ifadenin anlamı; tercüme hareketinin Emevîler devrinde zirveye ulaştığıdır. Bu aynı zamanda oldukça şaşılacak bir şeydir. Arapça kitap telifine gelince, her ne kadar zaman içerisinde kaybolmuş olsalar da bunların sayısı, tarihi bilginin de ifade ettiği üzere oldukça fazladır. Ğaylan el-Kaderi'nin yazmış olduğu iki bin sayfa civarındaki kitabı buna örnektir. Bunun hacmi orta büyüklükte on cilde tekabül etmektedir.⁴ Bir başka örnek kendisi Arapların divanlarını, şiirlerini, neseplerini ve haberlerini toplayan Velid b. Yezid'dir.⁵ Vasıl b. Ata ise Kelam alanında iki çanta dolduracak kadar kitap telif etmiştir.⁶ Bütün bunlar ilimlere yönelik ilginin ve telif faaliyetinin yoğunluğunu göstermektedir. Bununla birlikte biz uzun süre Emevî devrinde herhangi bir telifâtın yapılmadığı fikrinde ısrarcı olduk.

Emevî Devletinin medeniyet konusunda önemli hizmetleri olmasına karşın uzun müddet bazı insanlar bunun bir kısmını reddedip; bedâvet asrına daha yakın olduklarından onların medeniyeti anlamadıklarını iddia ettiler. Eğer bunlar Emevîler döneminde ilmin ulaştığı zirveyi bilselerdi, bazı gelişmelerin onlara ait olduğuna dair eleştirilerinden sonra, bunu bir mucize sayardılar.

Teşkilatçılık alanında ise hızlı atları, menzilleri, kalınacak yerleri ile posta teşkilatını kurmuşlardır. 118 senesinde vakıf sistemini kuran da yine kendileridir. Devlet divanları ve işleyiş biçimlerini, hisbe teşkilatı, adalet teşkilatının tesis edilmesi ve kayıtlarının tutulmasını da yine Emevî Devleti gerçekleştirmiştir. Askeri alanda en üst seviyeyi yakalamışlar ve "karadis" sistemini uygulamışlardır. Etki alanları orta Akdeniz'e kadar uzanıyordu ve buradaki en etkili güç haline gelmişlerdi. Emevi donanması bu dönemde İstanbul'u tehdit edebilecek bir durumdaydı.

Beni Ümeyye mensupları devlet işlerinden anlayan, teşkilatçı ve ilerlemeyi benimsemiş kişilerdi. Bu, tarihlerinin her aşamasında ve yaptıkları işlerde açıkça görünmektedir. Özellikle ekonomiye verdikleri önemle de ortaya çıkmaktadır. Ekonomi onların nazarında ticaret ve sanayiden ziyade tarıma dayanıyordu. Toprak ise hazine gelirlerinin ana kaynağı olarak görülüyordu.

Emevîler, sulamayı geliştirip tarımı ıslah ederek devletin gelir kaynaklarını artırmak konusunda özel bir gayret gösterdiler. Bu konuda oldukça başarılı işler yaptılar. Gerçekte büyük bir dikkatle ziraatin iyileştirilmesi ve çorak arazilerin ıslahına yönelmişlerdi. Kanallar açıp setler inşa ettiler. Herhalde bu işe özel olarak yönelen ilk kişi kendisi bir mühendis olan Yezid b. Muaviye'dir. O, Şam'da ismi ile anılan Yezid nehrini faaliyete geçiren kişidir. Tabiki Haccac ve Halid el-Kasri gibi diğer Emevîler ve devlet görevlilerinin yaptığı icraatlar da en az onunkiler kadar takdire değerdi.

⁴ İbn Nedim, *Fihrist*, Flügel Baskısı, s. 117.

⁵ İbn Nedim, *Fihrist* s. 91.

⁶ İbnü'l-Murtazâ, *el-Münye ve'l-emel fî şerhi'l-Milel ve'n-nihal*, s. 21.

Emevîlerin genel siyasetleri mali politikalarının etkisi altındaydı. Bunun onların diğer alanlardaki siyasetleriyle de bir ilişkisi vardı. Bu etki dine ve halka dönük uygulamalarda ortaya çıkıyordu. Nitekim bunu Soğdlular ve Berberiler Müslüman olduğunda, ayrıca halk tarım alanlarından göç ederek şehirlere geldiğinde verilen tepkide görmüştük.

Emevî Devleti yönetimde otoriter, siyasette ise gerçekçiydi. Bunlar ona devamlılık, canlılık ve kuvvet veriyordu. Ayrıca devleti düşmanlıklar, savaşlar ve çekişmelerden de sağ salim çıkarabiliyordu. Emevîlerin üzerinde büyüdükleri kuvvet, dayandıkları asabiye ve harcadıkları zenginliğin hepsi, kendileri için, düşmanlıkları ve kinleri artan düşmanlar kazandırdı. Bu düşmanların sayısı oldukça fazlaydı. Kimisi devletin doğuşundan itibaren iktidarı ele geçirmelerinden, kimisi uyguladıkları asabiyeden, kimisi ise mali politikalarından dolayı onlara düşmanlık besledi. Bir de en büyük düşmanları vardı ki bu, Arapların nesil aşırı devraldıkları bir çeşit içsel patlamaydı.

Emevî düşmanlarının ilki devlete kuruluşundan itibaren miras kalan düşmanlar; Iraklılar, Şiiler, Hariciler ve bazı Hicazlılar'ın düşmanlığıdır. Muaviye onların düşmanlıklarını gidermek için çok şey yaptı ancak ondan akabinde halifeler onun kadar zeki ve siyasi davranamayıp onlardan nasıl kurtulabileceklerini bilemediler. Bu konuyla uzun süre uğraştılar; bazen problemin birini söndürürken diğerini alevlendirdiler. Bununla birlikte her defasında şiddet kullandılar. Birçok kez siyasi yöntemlerle birlikte şiddete başvurmaktan kaçınmadılar.

Devlet için ikinci düşman mevaliydi. Onların düşmanlıklarının sebebi Arap asabiyesine dayanan politikalar ve Haccac'ın yürüttüğü mali siyasetti. Araplar makam ve devletin verdiği tahsisat(rızık) konusunda mevaliden üstün sayılıyor, mevali ise topraklarını terk etmemesi gereken çiftçiler olarak görülüyordu. Ziyad b. Ebih'in mevaliden kendisi için asker devşirmek isteğine karşın Muaviye onlardan büyük kısmını Şam'a naklederek Rumlar ve el-Cezire bölgesindeki İranlılara karşı kullanmayı istiyordu.⁷ Oysaki Haccac mevaliyi Beni Ümeyye'nin azılı düşmanı olarak damgalamıştı ve bu olumsuz imajı Ömer b. Abdülaziz bile tamamıyla ortadan kaldıramamıştı.

Emevîlerin üçüncü düşmanı ordunun kabile sistemine göre teşkil edilmesidir. Araplar kabilelerinin sancakları altında savaşmaya devam ettiler. Onların, asıl yurtlarından fethedilmiş topraklara göç etmesi, kaynaşmalarını sağlayacak yeni bir dağılımı gerçekleştirme noktasında fayda sağlamadı. Çünkü hicret, ordu düzenine göre yapılıyordu. Ordunun bu yapısı da devletin son dönemi hariç kabile sistemine göre düzenlenmişti. Özellikle bedevi Araplar arasında olmak üzere kabileler arasında bir kargaşanın, kıskırtmaya açık sürtüşmelerin çıkması kaçınılmazdı. Beni Ümeyye bu sürtüşmeleri ve sebeplerini ortadan kaldırmak için bütün gayretini sarf ediyordu. Oldukça etkili problemler olmasına rağmen bazı halifeler bunları ortadan

⁷ Muhammed Kürd Ali, *Mümeyyizatu Benî Ümeyye*, Mecmaü'l İlmî'l-Arabi Konferansı, II, 315.

kaldırmasını bildiler. Çeşitli bölgelerdeki valiler de özel bir biçimde bu cereyanları ortadan kaldırdılar.

Dördüncü düşman yıkım ve şiddet bakımından en etkili olanıdır. Bu, Arap nesillerinin, nesil aşırı devraldığı içsel bir kaynama/patlamadır. Burada bunun asıl sebebini ve doğasını açıklayacak değiliz⁸ ancak kısaca değinmemiz gerekmektedir. Bu kaynama Cahiliye döneminde başlamıştır. Sürtüşmeler, ihtilaflar, savaşlar, yağmalar meydana gelmiş ve gerçekleşen göçlerden sonra ortalama kırk yıl -bir nesil- boyunca yatışmıştır. Hz. Osman zamanındaki ihtilaflarla da geri dönmüştür. Eğer Muaviye'nin otoritesiyle hayata geçirdiği politikalar ve fetihlere yönlendirerek başka bir işle meşgul etme siyaseti olmasaydı onun zamanında da devam etmesi gerekirdi. Muaviye'nin ölümüne yakın bu kaynama kendi haline terkedildi ve Araplar yeniden eski hallerine döndüler. Bu durum fitneyi başlatmış olan neslin sonuna kadar yani kırk yıl devam etti. Hişam döneminin sonuna doğru yeniden döndü ve devletin yıkılışına kadar devam etti.

İç kaynamalar, kargaşa ve düzensizliklerden beslenen bu güçlü düşman, Emevî Devletine oldukça büyük zarar veriyordu. İnsanlar, mevcut ihtilafların Arapların devam edegelen tabiatları gereği kaçınılmaz olarak, aralarında olması gerektiğini düşünüyorlardı. Yani birbiriyle mücadele etmek Arapların doğasında vardı. Filvaki durum böyleydi ancak devreden bu iç kaynamalar nesil aşırı devam ediyordu. Eğer bu ihtilaf kabile çekişmeleri şeklinde ortaya çıkıyorsa bunun sebebi de Emevî toplumunun kabile sistemine göre yapılanması dolayısıyladır.

Bu iç kaynamaların etkisini azaltmak için, -aklı ve sabrı sayesinde Muaviye'nin yaptığı gibi- düzgün bir biçimde yönlendirilmeleri gerekiyordu. Eğer Arapların savaştan başka bir meşguliyetleri olsaydı durum değişebilirdi. Ancak vakıa Araplar iş olarak sadece savaş, askerlik ve yönetimle ilgilenmişlerdir. Çiftçilik, ticaret ve zanaatlarla; yönetim, idare ve otoriteyi ilgilendiren durumlar hariç ilgilenmemişlerdir. Elbette Arapların savaş dışındaki işlere önem vermemesinden Emevîler sorumlu değildir ancak onların bu adetlerini değiştirmek ve başka işlere yönelmeleri konusunda hiçbir şey yapmamışlardır. Eğer bunu yapmış olsalardı Arapların iç kaynamalarının bir kısmını üretime yönlendirmiş olacaklar ve bir kısmını da kısmen kontrol edilebilir hale getirebileceklerdi.

Sözün özü, Araplar arasındaki bahsettiğimiz iç kaynamaların savaşa dönüşen ihtilaflar olarak ortaya çıkmasının nedeni Arap toplumunun kabile sistemine göre tanzim edilmiş savaşçı yapıda bir halk olmasındandır. Eğer bu durum başka şekilde olsaydı, kaynama daha değişik biçimde ortaya çıkacaktı. Belki fikri, manevi, maddi, mesleki veya şehir kaynaklı olmak üzere hayatlarında yaygınlık kazanmış başka temeller üzerine oturmuş olarak ortaya çıkacaktı.

Bu şekilde Emevî Devleti kurulduğu tarihten itibaren, attığı her adımda kendisine karşı duran zorluklarla karşılaştı. Şöyle de denilebilir: Kuruluşundan

⁸ Araştırmamız başka bir konuda bu konuya değinmiş ve asıl sebebinin fizyolojik ve psikolojik olduğunu ortaya koymuştur.

itibaren bu zorlukları kendiyile birlikte getirmiştir. Var olan, isyana yatkın nesle ve bunun sahip olduğu iç kaynakmalara rağmen Emevîler “var olmak ve devam etmek” temeli üzerine kurmuş oldukları programla bunlarla baş etmesini becerebildiler. Her ne kadar bu, bazı kötü işlere sebep olsa da...

Gördüğümüz gibi bu program babadan oğula geçen tek bir kişinin sarsılmaz ve kuvvetli otoritesi, ani oluşan olaylara karşı koruyucu Şamli asabiyesi üzerine inşa edilmişti. Ne zamanki bu program işlemez hale geldi veya öğelerinden biri zayıfladı, devlet çöküşün içerisine girdi. Gerçek şu ki Emevî Devleti yıkıldı çünkü bekasını sağlayan sebeplerden en önemlisi ortadan kaldırıldı. III. Yezid ve II. Mervan’da olduğu gibi hilafetin kılıç zoruyla el değiştirmesiyle birlikte, Emevîler’in asli asabiyelerinden yani Şamli Arapları özellikle de Kelb kabilesini öncelemekten uzaklaşması, Mervan el-Ca’dî’nin de hilafet merkezini uzak bir yere, Kaysilere yakın Harran’a taşıması devletin varoluş ve devamlılığını sağlayan esasları sarsmış oldu. Evet, onlar yeni esaslar ve yeni bir başkent kurmak istediler ancak zaman onlara bu fırsatı vermedi. Düşmanları onları gaflet anlarında aniden yakaladı ve devletleri korkunç bir yıkılışa sürüklenmiş oldu. Bununla birlikte siyaset ve savaş konusunda yetkin bir halifenin yönetiminde övgüye değer askeri kabiliyetleri de yok değildi.

Şimdi şu soruyu cevaplandıralım: Beni Ümeyye’nin İslam ve Arap tarihindeki yeri ve önemi nedir? Bu tarih sarayı içerisinde kendilerinin inşa ettikleri bir bölüm var mıdır?

Onlar bu uzun tarihimiz içerisinde yönetim esaslarını belirlemişlerdir. Abbasiler bu esasları çok az bir kısmı hariç geliştirememişlerdir. Emeviler, devleti ve devlet organlarını Araplaştırmış, Hz. Ömer’in uygulama detaylarını tespitinden sonra İslam iktisat düzenini tesis etmişlerdir. Arap sanatının ve Arap medeniyetinin temellerini atmışlar, ilimlerin ve kitap te’lifinin yolunu Araplar için açmışlardır. Sözün özü, onlar İslam devletinin yönetim, sanat, bilim ve ekonomi alanındaki esaslarını ortaya koymuşlardır. Her ne kadar onların hata ve kötülükleri varsa da bunun sebebi devletin devamını sağlama istekleridir. Başka bir sebep asla düşünülemez. Hataları içlerindeki kötülükteki ısrardan değil, yönetimlerini devam ettirme isteğinden doğmuştur. Onlar kötülükten alabildiğine uzak durmuşlardır. Ancak kuruluş aşamasında veya yönetimlerinin seyri sırasında istememelerine rağmen bazen kötü uygulamalar sergileyebilmişlerdir.

Onlar öncelikle kendileri için inşa ettikleri, daha sonra başkaları için de kapsamı genişleyen bir şerefin sahipleridir. Devlet adamı ve siyasetçi, deha seviyesinde zeki ve kahramandırlar. Kudretli ve tavizsiz krallar, inşa edici ve teşkilatçı kişilerdir. Onlar öz Arap ve izzetli Müslümanlardır.